

Lőrincze Lajos és a humor

1. Bár 1958-tól, a Nyelvtudományi Intézetbe kerülésemtől kezdve egészen haláláig testközelből ismertem Lőrincze Lajost – mindvégig ugyanazon az osztályon dolgoztunk, naponta találkoztunk, többnyire együtt ebédeltünk –, most, hogy egy Lőrincze humoráról szóló cikkel szeretnék születésének 90. évfordulóján adózni emlékének, mégsem csak a magam emlékezetére támaszkodtam, hanem több nálam idősebb kollégámnak is nekiszegeztem a kérdést: milyennek ítélik Lőrinczének a humorhoz való viszonyát? Szerette- és értékelte-e a humort Lőrincze Lajos? A válasz egyértelműen igen volt, sőt akadt, aki így felelt: kérdezhet ilyet egyáltalán az, aki közelebbről is ismerte jeles nyelvművelő társunkat?

Mondanom sem kell, már eleve ilyen válaszokat vártam. Ezt a „biztonsági”-nak szánt kérdést csupán azért tettem fel, mert tudtam, hogy az intézetben már annak megalakulása, 1950 óta rendszeresek voltak a különféle eseményekhez kapcsolódó, például farsangi összejövetelek, közös ünneplések, s ezeket nemegyszer még az intézeti kollégák által összeállított és előadott színes műsor is gazdagította. (Néhány ilyen rendezvény még odakerülésem után is volt, s azokon már én is jelen voltam.) Nos, általános volt az a vélemény, hogy Lőrincze ezeken a közös összejöveteleken szinte mindig részt vett, s mókás történetek egész sorával szórakoztatta a jelenlevőket. Hasonlóképpen a társaság lelke volt a különféle baráti, családi összejöveteleken is. Történeteinek egy-egy emlékezetes csattanóján mindmáig jót derülnek azok, akik ezeket a valamivel fiatalabb, de már szintén „öregecskedő” kolléga kérésére felidézik magukban. Példákat csak azért nem említetek, mert épp a legidőtállóbbak – legalábbis az én nemzedékem normái szerint – nemigen tűrik a nyomdafestéket.

2. A kapott válaszoktól, valamint három és fél évtized alatt szerzett saját tapasztalataimtól megerősítve tehát bátran állíthatom: Lőrincze Lajosnak, noha ez írásaiból, cikkeiből csak a figyelmét tudatosan erre irányító ember számára derül ki, valósággal lételeme volt a humor. Ő nem úgy volt humoros, mint azok, akik bevágnak, megtanulnak seregnyi viccet, s a társaságban, alig várván a megfelelő alkalmat, azokat sütögetik el. Lőrincze nem vicceket mesélt. Előfordult ugyan ez is, de nem ez volt jellemző rá. Többnyire nem kitalált, hanem valódi történeteket mondott el; olyanokat, amelyek vele vagy barátaival, ismerőseivel estek meg. Még a saját rovására is szívesen humorizált. Azt hiszem, jó példa erre az a kedves kis történet, amelyről *Hazamegyek a falumba* című, *Önéletrajzi elmélkedések a nyelvhasználatról* alcímű, ízes-míves önvallomásából szerezhetünk tudomást (Újhold évkönyv 1991/1). Abból idézek.

„Ma már például alig-alig tudom megérteni, miért okozott gondot a mohácsi vészről szóló olvasmánynak az a befejező mondata, hogy *János fővételének napja a nemzet fővételének napja is lett*. Jóval később is úgy emlékeztem vissza

erre a mondatra (tehát őrizgettem!), mint amit újra meg újra végig kell gondolnom. Persze: a *fő* csak *fej* formájában élt az én tudatomban. Keresztelő János lefejezéséről, *fővétele*ről sem tudtam. Nekem a *fővétele* azt jelentette, hogy valakit *fővesznek*, azaz *fölvesznek*. A „nemzet fővétele” így sokszorosán talányos volt számomra. (Ez a „fővétele” azóta is fel-felbukkan életemben. Amikor például 1970. december 6-án, Miklós napját ünnepeelve, Szőke Pista barátunk belerajzolta képmemet Kovalovszky Miklós emlékkönyvébe, így dátumoztam az eseményt: Lajos *fővétele* napján; amikor *fővettek* ebbe a társaságba...)

3. Lőrinczében a nyelvi játékos hajlam már gyermekkorában benne volt. Nádor Tamásnak a vele készített, *Ex libris Lőrincze Lajos* című interjújában így vall erről: „Könnyen megtanultam írni, s rájöttem máris: énnekem mindig olvasnom kell. S olyan olvasási düh vett erőt rajtam, hogy ha megláttam valamit – bármi betűt –, azt azonnal végigböngészttem előlről hátra, aztán hátulról visszafelé. FÉR-FISZABÓ – állt valamelyik cégtáblán, s mi jókat derültünk azon, hogy ez fordítva: óbazsifréf. Az pedig, hogy molati cnevdek né za évákatálam pienk reniartak – valójában egy kávéreklám szövege volt. »Katrainer Kneip malátakávé az én kedvenc italom« – mondotta az eredeti szöveg. De mennyivel kedvesebben, tréfásabban hangzott, ha ezt visszájára fordítva elhadarhattuk! Jó nyelvpörgető gyakorlat volt, mondom ma már, de akkor csak azt éreztem, hogy játéknak pompás.” E visszafelé olvasási lázról nekem Karinthy Frigyesnek, a nyelvi társasjátékok felkent papjának *Szavak* című remek esszéje jut eszembe, főleg ez a pár sor: „Bevallom neked is, ifjú hívő, aki a villamoson, miközben tiszteletteljes pillantásod elárulja, mire gondolsz: arra gondolsz, hogy én most biztosan halhatatlan remekművek alapját építem magamban, vagy verset komponálok – nos hát, bevallom neked, hogy az elsiető cégtáblákat nézem, és mindegyiken elolvasom a feliratot, de fordítva, hogy mi jön ki belőle. És százszor rájöttem már, hogy »takaré« az visszafelé »kéra«-kat, ami pontosan »kiraka«-nak hangzik. És örült örömöm volt, mikor hetekig való visszafeléolvasás után ilyen felfedezésekre bukkantam, hogy »szerda« az visszafelé »adresa« és »szeretni«, az visszafelé »interesa«, és »kelet« az visszafelé »telek«, és »ingovány«, az »nyávogni«; ki sem mondhatom, mennyire irigyeltem költőtársamat, Babits Mihályt, aki rájött, hogy »erőszakos« az visszafelé »sok a szőre«, és »római fővezér«, az »rézevő fia, Mór«.

4. A népi humor is mindig közel állt Lőrinczéhez. Több vele készített interjújában, több írásában is foglalkozik vele. Nagyon szerette a népi találós kérdéseket. A *Nyelvünk és Kultúránk* című időszakos folyóirat 17. számában, 1974-ben *Nyelvészet a Cinca-parton* című, varázslatos cikkében így emlékezik vissza rájuk: „– *Ennyihány* birkának hány lába van? – hangzott a nehéz kérdés. Ez bizony megfejthetetlen volt számomra, mert az *egynéhány* (a mi nyelvjárásunkban *ennyihány*) az lehet három is, meg nyolc-kilenc is. Hogy tudhatnám akkor, hogy mennyivel kell szoroznom az egy birka négy lábát? De aztán kiderült a turpisság. Ezt meg így kell érteni: *ennyi hány* birkának, azaz *enni hány* (dob, vet, enni ad). Aki pedig enni ad a birkának, annak *két lába van*. Az íráskép itt is elárulná, miről is van szó. Hasonló jellegű beugratós kérdés volt az is, hogy: ha valaki *kedden szapul*, *mikor mos*? (A *szapulás* a kenderfonalból készült ruhák mosás előtti kifőzése volt.) A gyanútlan ember (én is az voltam!) próbálgatta eltalálni, *mikor mos* az, aki ked-

den szapul. Szerdán? Csütörtökön? De egyik választ sem fogadták el. A végén kiderült, hogy a helyes válasz: a *mosófazék*. Mert ezt a kérdést meg így kellett érteni: ha valaki kedden szapul, *mi kormos*? A mosófazék kormos, mert a tűz a katalanban közvetlenül éri az oldalát. (Tehát nem mindegy, hogy hol választjuk el a szavakat, s mely részeit fűzzük egybe. Más és más lesz a jelentése.)

De menjünk tovább! Ősz felé, kendernyűvészkor mindig feltette valaki a kérdést: na gyerek, láttál-e már *kenderből tornyot*? Másodszor már tudtam rá válaszolni, mégpedig azt, hogy: igen, most is látok, kettőt is. Ott van a református templom tornya, meg a katolikus templom tornya. Látom őket, innen *a kenderből*. De először bizony képtelenségnek tartottam a *kenderből való tornyot*, kenderből épített tornyot. Mert én így értettem, a csalafinta kérdező meg amúgy. Pontosan így fogalmazhattuk volna: a *kenderből* szó lehet eredethatározó is, de lehet *honnan?* kérdésre felelő helyhatározó is.

Hasonló módon vág kétfelé az a tréfás kérdés is, amelyet kezdő libapásztor koromban kaptam: Tudnál-e egy ludat *három felé* hajtani? Minthogy egyetlen ludat csak egyfelé lehet hajtani, azt válaszoltam, hogy nem tudok. De bizony lehet, mondták. Itt az egy lúd, ott van három, hajtsd arra, azok felé, akkor *három felé* hajtod.”

5. Ebben a bizonyára sokunk szívének oly kedves emlékszámában nincs mód arra, hogy a *Magyar Nyelvórt* kerek négy évtizeden át szerkesztő és irányító, annak „fazont adó” Lőrincze Lajosnak a humorhoz való viszonyát legalább nagy vonásokban bemutassam, de ha az eddig elmondottakon túl semmi másra nem is, egy mozzanatra mégis utalnom kell; arra, hogy ő maga is milyen nagy értéknek tekintette, milyen sokra becsülte a mások, főleg a jeles írók műveiben felcsillanó vagy éppen sziporkázó humort. Jó húsz évvel ezelőtt a rádió számára közösen készítettünk egy csaknem egyórás műsort *A nyelvi humorról – derűsen és komolyan* címmel, s felváltva, egymásnak adva fel a labdát olvastuk fel, színészek közreműködését is igénybe véve. Ebből az összeállításból, amely tudomásom szerint sehol sem jelent meg nyomtatásban, idézek tőle egy ilyen tárgyú, tehát a jeles írók, költők humorát bemutató és méltató részletet, mégpedig olyat, amelyben történetesen az érintettek neve a nyelvi játéknak, a nyelvi humornak a tárgya.

„Arany János családi nevének közszói értelme Arany és Petőfi levelezésében gyakran válik élcelődés tárgyává. Azt írja egyszer Petőfi Aranyinak: »Te aranyok Aranya! Azt akartam oda fölírni, hogy hány próbás arany, de nem tudom, hányadik próbás a legjobb!« Egy másik levelében így szólítja meg barátját: kedves *aranyom*, Barát János.

Valószínűleg Arany János is saját családi neve közszói értelmére, az aranyércre gondol, mikor tréfásan így búcsúzik egyik levelében Tompától: Ölel *érczhű* barátod, Arany János. Egy másik levele méginkább mutatja ezt: »Drága Miskám! Azért nevezlek szokásom ellenére drágának, mert oly ritkán mutatod magad, mintha legalábbis *arany* volnál.«

Nagyon valószínű, hogy amikor Laci fiát *egy aranyos*-nak nevezi a *húsz aranyos*, azaz húsz aranyat nyert Toldival szemben, szintén családnevük jelentésére gondol. Ezt írja Petőfinek: »Laczi nevelkedik, mint egy Toldi Miklós, erőben és vadságban, s aligha életre valóbb Toldi nem lesz ez *egy aranyos*, mint a másik, a 20 aranyos.«”

És még egy apró – ezúttal már nem a nevek játékán alapuló – részlet, amelyben Lőrincze a nyelvész Kosztolányinak humorát és szójátszékkészességét villantja fel egy remekbe szabott példa erejéig. Az említett rádió-előadásban ezt írja róla:

„A szó eredeti és átvitt jelentésének egymásra vetítésével fricskázza meg a jelentéktelen íróársat, akinek jelentős tette volt, hogy élete alkonyán kivált az egyik irodalmi társaságból. Ezt írja: »Ekkor az újságok mind ekképpen emlékeztek meg róla: – N., az irodalmi társaságból kiváló író... Így lett belőle *kiváló író*. Ez volt a pályabére.«”

S ha már a legutóbbi példában éppen Kosztolányiról, nyelvünk egyik legnagyobb – s a nyelvi játékosság és humor iránt szintén igen fogékony – művészéről esett szó, hadd illesszem ennek a Lőrincze Lajos humoráról szóló, de magára az emberre, a tudós nyelvűvelőre s a jó barátira is emlékező kis írásnak a végére azt a Kosztolányitól származó szép idézetet, amelyet akkori rádióadásunk végére is odaillesztettünk, s amely ide is nagyon jól illik. Ezt írta Kosztolányi:

„A francia hidegen kifaragott márványkorlátok közt lépeget, síkos parketten. A német épít és komponál. A mi nyelvünk azonban határtalan és szabad, korlátlan terület, ahol alkotni, játszani és táncolni lehet. Mindenki a képére formálhatja.

Gyönyörű tornája, játéklabdája a hívő gyermekeknek és a zseniknek.”

Grétsy László